

Schumann dalciklusba nem tartozó Heine-dalairól

Schumann eredeti elképzelése szerint a *Dichterliebe* további négy művet tartalmazott volna. A később kihagyott dalok („Dein Angesicht, so lieb und schön”, „Es leuchtet meine Liebe” [op. 127. No. 2-3], „Lehn deine Wang an meine Wang” és „Mein Wagen rollet langsam” [op. 142. No. 2 és 4]) jellegükben és struktúrájukban a dalciklusok részét képező Heine-dalokkal rokoníthatók – így ezeket az alkotásokat célszerűbb a *Dichterliebe* kapcsán ismertetni.

A zeneszerző további Heine-dalai egymással ciklikus összefüggésbe nem rendezhető, hosszabb terjedelmű, önálló kompozíciók, melyekben a miniatúra-jelleg csak a három részre tagolt „Der arme Peter” és „Tragödie” néhány dalánál mutatható ki. E háromrészes művek azonban egy zenei egységként értelmezendők, s dalaik sem a zenei anyag hasonlósága, hanem a szöveg folyamata alapján tartoznak egybe.

A „Belsazar” című, hosszabb terjedelmű ballada kivételével (op. 57., 1840. február *Romanzen [Buch der Lieder]*), melyet Schumann 1846-ban önálló műként adott ki, a dalciklusba nem tartozó Heine-dalok a különböző költők megzenésített verseit tartalmazó *Romanzen und Balladen* négy kötetében szerepelnek, a következő elrendezésben:

I. kötet (op. 45., a megjelenés időpontja 1843):

No. 3: Abends am Strand (1840. április körül)¹

II. kötet (op. 49., 1844):

No. 1: Die beiden Grenadiere (1840. május)

No 2: Die feindlichen Brüder (1840. április)

III. kötet (op. 53., 1845):

No. 3: Der arme Peter (1840. április körül)²

IV. kötet (op. 64., 1847):

No. 3: Tragödie (1841. október)

1. Forrás: Sams, 87.

2. Forrás: Sams, 85.

A három-három művet tartalmazó sorozatok dalai között nincs alapvető zenei összefüggés – így az egyes dalok különálló alkotásként is előadhatók –, néhány esetben azonban hangulati és motivikus hasonlóság figyelhető meg. A versek többsége az említett *Romanzen* ciklusból való, az „Abends am Strand” (*Die Heimkehr* 7.) és a „Tragödie” (*Verschiedene [Neue Gedichte]*) kivételével. Ebből a sorozatból származik a két férfikari Heine-megzenésítés: a dalokhoz hasonlóan 1840-ben írt „Die Minnesänger” és a „Die Lotosblume” kórusverziója is (op. 33. No. 2-3).

A *Romanzen* költeményei igen lazán kapcsolódnak egymáshoz: közös alap gondolatukat a kezdővers („Der Traurige”) panaszdalából merítik, ahol a szomorú főhős elmenekül az emberek közül, és belép a civilizáción kívüli létet jelképező erdőbe. A következő tizenkilenc alkotás régi és újabbkori hősi történeteket, illetve természeti, falusi, vagy mesebeli képeket tartalmaz – patetikus, szenvedélyes, vagy ironikus hangvétellel. Schumann a versciklusból főként a ballada jellegű műveket zenésítette meg, a négy dalfüzet anyagához ebből a sorozatból csak egyetlen románc-hangulatú verset választott („Der arme Peter”). A *Romanzen* öt versének különböző dalsorozatokba történő szétválasztásával a szövegek gondolati egysége sem érvényesülhet (a II. kötetben szereplő két mű között eredetileg sincs tematikus egyezés). A *Romanzen und Balladen* Heine-dalai így inkább a három-három dalból álló zenei folyamatok különböző hangulati karaktereinek egyikét ábrázolják.

*

Az „Abends am Strand” meghatározó eleme a barokk prelúdiumra emlékeztető, folyondár zongoraszólam, mely Eric Sams szerint a *Die schöne Müllerin* 4. művét idézi („Danksagung an der Bach”).³ A zongora nyolcad-lüktetése az egész műre jellemző: a nyolcadmozgás-érzet fenntartását egyaránt adhatja *unisono* menet, repetáló akkordsor, vagy a harmóniak váltakozó nyolcadértékekre történő felbontása. A Gangesz folyóról szóló rész egyezik a *Frauenliebe und -leben* több dalának részletével (2., 4., 5., 6.), de szembevetendő a hasonlatosság a fél évvel később írt, ám a kötetben a Heine-dal elé helyezett, „Frühlingsfahrt” című Eichendorff-megzenésítéssel is (op. 45. No. 2. – **11. kotta**).

3. Sams, 88.

11. Az „Abends am Strand” Schubert-hatása és a megzenésítés eszközeinek hasonlósága a „Frühlingsfahrt” című dalban

Musical score for Schubert's 'Danksagung an der Bach'. It features a piano introduction in 2/4 time with a key signature of one sharp (F#). The right hand plays a flowing eighth-note melody, while the left hand provides a steady bass line with quarter notes. The piece is marked with a piano (*p*) dynamic.

11/a. Schubert:
Danksagung an der Bach

11/b/I. Schumann: Abends am Strand

Musical score for Schumann's 'Abends am Strand'. It is in 3/4 time with a key signature of one sharp (F#). The right hand features a melodic line with a prominent trill, while the left hand plays a simple bass line. The piece is marked with a piano (*p*) dynamic.

11/b/II. (Abends am Strand)

Musical score for Schumann's 'Abends am Strand' with lyrics. The score includes a vocal line and piano accompaniment. The lyrics are: "und Rie - sen - bau - me blüh'n, und schö - ne, stil - le Men - schen". The piano part features a rhythmic accompaniment of eighth notes in the right hand and chords in the left hand.

11/c. Schumann:
Frühlingsfahrt

Musical score for Schumann's 'Frühlingsfahrt' with lyrics. The score includes a vocal line and piano accompaniment. The lyrics are: "und seh' ich so kek - ke Ge - sel - len, die Trä - nen im Au - ge mir schwel - len". The piano part features a rhythmic accompaniment of eighth notes in the right hand and chords in the left hand.

A Heinénél „Die Grenadiere” címet viselő „Die beiden Grenadiere” fontosságát jelzi a Clara által készített másolat, melyet Schumann utólag, kézírással kiegészített.⁴ Összehasonlítva a dalt Wagner 1839-ben írt művével, a francia fordítást felhasználó „Les deux grenadiers”-vel (opus-szám nélkül), megállapítható, hogy Schumann egybefüggő balladaként dolgozta fel a verset, egymásból kibomló zenei struktúrákkal, Wagner viszont hosszú jelenetet alkotott, ahol a különböző, közjátékokkal tarkított képek zenei anyaga élesen elkülönül.

4. Robert Schumann und die Dichter, 184-186.

Schumann dalában a melódia vonzza a harmóniát, Wagner ének-deklamációja az akkordikus menetet követi, így vonalvezetése sokszor kromatikus (12. kotta).

12. Heine „Die Grenadiere” című versének kétféle megzenésítése

12/a. Schumann: Die beiden Grenadiere

15

be - siegt und ge - schla - gen das ta - pfe - re Heer und der Kai - ser, der Kai - ser ge - fan - gen!

The score for Schumann's 'Die beiden Grenadiere' consists of a vocal line and a piano accompaniment. The vocal line is in G major, 3/4 time, and begins with a rest for 15 measures. The piano accompaniment starts at measure 15 with a series of chords in the right hand and a bass line in the left hand. The lyrics are: 'be - siegt und ge - schla - gen das ta - pfe - re Heer und der Kai - ser, der Kai - ser ge - fan - gen!'.

12/b. Wagner: Les deux grenadiers

18 ritard. molto ritardando ----- a tempo, maestoso

et ren - dant son é - pé - e, l'em - pe - reur, l'em - pe - reur est cap - tif et vain - cu!

30

Ils ont fré - mi; cha - cun d'eux sent tom - ber

The score for Wagner's 'Les deux grenadiers' consists of a vocal line and a piano accompaniment. The vocal line is in G major, 3/4 time, and begins with a rest for 18 measures. The piano accompaniment starts at measure 18 with a series of chords in the right hand and a bass line in the left hand. The lyrics are: 'et ren - dant son é - pé - e, l'em - pe - reur, l'em - pe - reur est cap - tif et vain - cu!' and 'Ils ont fré - mi; cha - cun d'eux sent tom - ber'. The score includes dynamic markings such as *ff* and *p*.

A mindkét mű végén megszólaló *Marseillaise* dallamát Schumann az énekszólamra bizza, a zongora csak a szünetekben idézi fel a bevezető motívumot, míg Wagnernél a zenekart megjelenítő zongoráé az induló, s felette hangzik az énekes szabadság-dallama. A schumanni ballada különleges harmóniák elhalkuló menetével fejezi ki a megnyugvást, a wagneri jelenet diadalmas tutttal búcsúzik (12. kotta, folytatás).

Schumann

f 61

So will ich lie - gen und hor - chen still, wie ei - ne Schild - wach', im Gra - be,

Wagner

94 *un peu plus vite*

Peut - ê - tre bien qu'en ce choc meur - tri - er,

pp

p

Schumann

ritard.

den Kai - ser, den Kai - ser zu schü - tzen!

ritard.

Adagio

Wagner

112

la France et l'empe - reur l'em - pe - reur l'empe - reur bien ai - mé.

ff

ff

Schumann „Die feindlichen Brüder”-ként zenésítette meg Heine „Zwei Brüder” című versét. A mű, az *Eichendorff-Liederkreis* 7. dalához hasonlóan („Auf einer Burg”), a lovagi múltat idézi, a dallam idő-nélküliséget sugalló, de feszességet és tartást is adó pontozott ritmusaival és a basszus mélybe lépő, hosszú hangjaival. A versben ábrázolt küzdelmet a zene a felső zongoraszólamban megjelenő *staccato* akkordfelbontásokkal és a hosszan felfelé ívelő dallam zaklatottságot kifejező hangulatával jeleníti meg.

A költemény első két versszakát összefogó 17 ütemnyi zenei anyagot – a dallam ritmusát és irányát tekintve – hasonló, ám hangulatilag líraibb rész követi a párhuzamos dúrban, majd a kezdőtéma még kétszer ismétlődik, alapvetőnek nem nevezhető változtatásokkal. Friedrich Schnapp, aki Schumann Heine-megzenésítéseiről az elsők közt írt, „kissé elhalványult románc”-ként jellemzi a dalt.⁵ Ugyanakkor Stephen Walsh, *The Lieder of Schumann* című könyvében, kiemeli a mű „elementáris harmóniai palettáját” és „vad kegyetlenségét” (13. kotta).⁶

13. Két hasonló témájú Schumann-dal („Auf einer Burg”, „Die feindlichen Brüder”) dallamának és basszusának egyező ritmikai felépítése, illetve a két vers különböző karakterének zenei ábrázolása

13/a. Auf einer Burg

Ein - ge - schla - fen auf der Lau - er o - ben ist der al - te Rit - ter;

13/b/I. Die feindlichen Brüder

O - ben auf des Ber - ges Spi - tze liegt das Schloss in Nacht ge - hüllt;

13/b/II. (második formarész)

Grä - fin Lau - ra's Au - gen - fun - ken zün - de - ten den Brü - der - streit;

5. „[...] eine etwas verblaßte Romanze”, idézi Metzner, Bd. 7., 252.

6. „[...] elemental harmonic palette [...] grim ferocity”.

Stephen Walsh, *The Lieder of Schumann* (New York: Praeger Publishers Inc., 1971), 22.

A Dietrich Fischer-Dieskau által „ál-népies”-ként aposztrofált „Der arme Peter” háromrészes jelenetsorából zeneileg és dramaturgiailag a középső dal emelkedik ki.⁷ Ennek nyitótémája hangulatában az op. 4-es *Intermezzi* második darabjának középrészére emlékeztet, melyhez a zeneszerző a „Meine Ruh’ ist hin” Goethe-szöveget idézte. A zaklatott kezdést lassuló zenei folyamat követi, mely a reménytelenség-érzetet tovább fokozza, végül az énekszólam kétségbeesett befejező szavait („...dann steh’ ich still und weine”) a zongora újra megszólaló kezdőtémája némítja el (14. kotta).

14. A „Meine Ruh’ ist hin” hangulatának megjelenítése egy hangszeres és egy vokális Schumann-műben

14/a. *Intermezzi* No. 2

Meine Ruh' ist hin...

14/b/I. Die arme Peter II.

In mei - ner Brust, da sitzt ein Weh, das will die Brust zer - spren-gen;

14/b/II. (az énekszólam befejezése)

dann steh' ich still und wei - ne.

7. „Pseudo-volkstümliches [Thema]”, Dieskau, 66.

A „Belsatzar” Schumann legkorábbi Heine-megzenésítése. Martin Cooper szerint az éjféle történet sötét tónusú zongorafutamai az 1837-ben írt, op. 12-es *Fantasiestücke* központi darabjával, az „In der Nacht”-tal állnak rokonságban.⁸ A mű két részét a zongoraszólam mozgás-intenzitásának mértéke különíti el. Az első nagy formarészt csaknem teljes egészében a kezdeti zaklatott, tizenhatod-értékben mozgó skálamenetek, majd hármashang- és négyeshangzat-felbontások, oktáv-repetíciók uralják. A Heine-szöveg fordulópontját („Jehova! Dir künd’ ich auf ewig Hohn...”) Schumann a zongoraszólam mozgásának megállítással jelzi, a hangszeres kezdőtéma ezután szólal meg utoljára. A második nagy formarészben a kíséret alapülkötését repetáló akkord-nyolcadok adják, a zárórész zongoraszólama csak az ének-recitativo harmóniai alátámasztására szolgál. **(15. kotta).**

A szoprán és tenor hangra írt „Tragödie” Schumann utolsó Heine-megzenésítése, egyben az egyetlen, amely nem a *Buch der Lieder* verse nyomán keletkezett. A trilógia zenekari változatban is elkészült, ám ez a verzió kiadatlan maradt, kézírata elveszett. A mű fontosságát jelzi, hogy az 1841-42-es *Tagebuch* („*Ehetagebuch IP*”) és az 1840 és 1847 között vezetett *Haushaltbuch* bejegyzései közt egyaránt szerepel.

Tagebuch: [1841] „Október 27.: a Heine-Tragödie komponálása, kül. [különböző] hangfajokra és zenekarra (első ének-zenekari kompozíció kísérletem).”

Haushaltbuch: [1841. október] „27: A »Heine-Tragödie« komponálása.”

[1841. november 7.] „A »Tragödie[«] hangszerelése.”⁹

A kezdődal jellegzetessége a szekvencia-menetekben mozgó, így tonalitásában bizonytalan második formarész harmóniasora. Különösen éles a hangszeres közjátékot záró H-dúr harmónia és új részt indító d-moll akkord közötti kontraszt – a kíséretben *fisz¹-f¹* dallammal –, de figyelemre méltó a dalt befejező zongoraszólo alaphangnemet megingató kromatikája is. A záróduettben, a tenor utolsó előtti sorában jellegzetes álzárlat hangzik el – V. fok utáni IV. fokú szextakkord, tercet ugró szopránnal –, mely a *IV. szimfónia* Fináléjának nyitótémájában szintén megjelenik **(16. kotta).**

8. Martin Cooper, „The Songs”, In *Schumann. A Symposium*, edited by Gerald Abraham (London: Oxford University Press, 1952), 111.

9. „27 October »Tragödie« v. Heine komponirt [sic!] für versch.[iedene] Stimmen mit Orchester (mein erster Versuch von Gesangcomposition mit Orchester).” Robert Schumann, *Tagebücher* Bd. II., 192. „»Tragödie« v. Heine komponirt.” „Die »Tragödie[«] instrumentirt.” [sic!] Schumann, *Tagebücher* Bd. III., »*Haushaltbücher*«, herausgeben von G. Nauhaus (1982), 198.

15. Az „éjféli hangulat” megjelenítése egy hangszeres és egy vokális Schumann-műben (Cooper nyomán); a zongora szólam mozgás-intenzitásának változásai a „Belsztar” különböző formarészeiben

15/a. In der Nacht (*Fantasiestücke*)

15/b/I. Belsztar

15/b/II. (hangulati fordulópont és a hangszeres kezdőtéma utolsó megjelenése)

15/b/III. (az utolsó formarész kezdete)

16/a. A „Tragödie” első dala középrészének különleges harmóniai fordulata és a befejezés kromatikus menete

(zongora)

11

31

sf

p

sf

16/b-c. Jellegetes álzárlat a „Tragödie” harmadik dalában és a IV. szimfónia IV. tételében

16/b. Tragödie III.

(tenor)

17

ritard.

die schwa - tzen - den Buh - len die wer - den stumm,

ritard.

16/c. IV. szimfónia, IV. tétel

(5)